

МИРКАРИМ ОСИМ

ШИРОҚ

Ёз бошланиб, Яксарт бўйидаги чўлларда ўтлар қов-
жирай бошлади. Бу ерларда яшовчи шак қабилалари
серўт яйловларга кўчиш тараддудига тушишди. Янги ер-
ларга кўчиш чорвачилар учун бир байрамдек эди. Улар
баҳор мавсумида яшаб ўрганиб қолган ерларини ташлаб
кетиш олдидан бир-бирлариникига қўноқ бўлиб борар,
доривор ўтларни еб семирган бияларнинг сутидан тайёр-
ланган ўткир қимизларни ичиб маст бўлган йигитлар
қизлар билан лапар айтишар, вақтичоғлик қилишарди.

Бироқ бу сафар одамларнинг кўнглига қил сизмас,
ўтовлардан на кўшиқ товуши ва на қизларнинг хуш-
чақчақ кулгиси эшитиларди.

Баланд бир ерга қурилган катта оқ ўтовни эғнила-
рига ярғоқ теридан камзул, бошларига учи ингичка, узун
қалноқ кийган қуролли соқчилар қўриқлаб турардилар.

Ўтов ичида эса шак қабилаларининг оқсоқоллари кен-
гаш қуриб ўтирардилар. Тўрга солинган айиқ териси
устидан чордана қурган Рустак оқсоқолларига вазиятни
тушунтирарди:

— Эрон шоҳи Дараявуш¹ Ўкуздан кечиб, Сўғдияни
босиб олди. Эронийлар эл-юртни талаб, эркакларни қул,
хотинларни есир қилиб олиб кетаётирлар. Энди навбат
бизга келди. Даракчиларимиз шоҳнинг биз томонга Ронос-
бат бошчилигидаги катта бир қўшинни юбормоқчи бўл-
ганлигидан дарак бераётирлар...

Рустак — соч-соқоли оқарган, бир оз мункайиб, чўкиб
қолган суякдор чол. У бир вақтлар кенг яғринли, баланд
бўйли паҳлавон эди. Яккама-якка жангларда шак уру-
ғининг душманларидан кўп баҳодирларни ер тиш-
латган, унинг номи Сўғдияда ҳам, Эронда ҳам машҳур
эди.

Ҳозир у шаклар ва сўғдияликларнинг ашаддий душ-
мани бўлган Эрон шоҳи ва унинг қора ниятлари тўғри-
сида гапирар экан, газабдан нафаси тиқилар, кўзлари ўт
сочар эди. У гапини тугатиб, душманни даф этмоқ учун

қандай чоралар кўриш кераклиги тўғрисида ўз фикрларини айтишни уруғ оқсоқолларидан сўради.

— Қўлидан иш келмайдиган чоллар, кампирлар, болалик хотинларни қўй ва йилқилар билан узоқ чўлларга юбориб, қолган эр ва аёлларнинг барини қуроллантирсак ва душман билан бир томчи қонимиз қолгунча урушсак, — деб гап бошлади уруғ оқсоқолларидан Саксфар. У олтамишга бориб қолган бўлса-да, ёшлардек икки бети қипқизил, сергайрат ва таваккалча одам эди. — Уруш қуфати беномуслик машаққатидан яхшироқ. Золим Эрон шоҳига қул бўлгандан кўра жанг майдонида ўлган афзал...

Рустак унинг узундан-узоқ гапини сабр билан тинглаб, бошини қуйи солганча ўйланиб қолди.

— Жангда мардларча ўлмоқ осон гап, лекин душмани янчиб ташлаб, ундан қасос олмоқ қийин. Биз мардлик кўрсатиб, номимизни қолдириш тўғрисида эмас; балки эл-юртимизнинг эркини қандай сақлаб қолиш тўғрисида ўйламоғимиз керак, — деди у қизиққон Саксфарга қараб.

Оқсоқоллар мум тишлагандек миқ этмай ўтирар эдилар. Кўп мамлакатларни босиб олиб, жанг майдонларида кўп тажриба ортирган, яхши қуролланган Эрон қўшини билан урушмоқ жуда маҳол эканлиги уларга аён эди.

Бошлиқлар бу мушкул муаммони ечиш учун бош қотириб ўтирганларида, ўтов эшиги олдида турган қуролли йигит Широқ деган бир чўпоннинг киришга ижозат сўраётганини билдирди.

— Широқ! — деб қошини чимирди Рустак. — Ким у?

— Широқ бизнинг уруғдан. Бутун умри чўпонлик билан ўтган, — деди Саксфар. — Ўзи жуда фаросатли, доно, дostonчи чол. Эски чалдиворлардан чаён ушлаб ўзини чақтиради. Оғриқ сезмайди. Айтишларича, ёшлигида илон уни чақиб олганда аллақандай гиёҳларни суртиб тузалиб кетган эмиш. Ўшандан бери илон-чаёндан қўрқмайди.

— Андоғ бўлса, чақир буюкқа ўша чолни.

Эшикдан ёши олтамишдан ошган, тетиккина, барвас-та бир чол кириб, таъзим қилди.

— Ижозат берсанглар, мен ҳам қаторингизга ўтириб, ўз фикримни айтсам. Нима тўғрида гаплашаётганингизни биламан.

— Ўтир, ўтир, гапингга қулоқ соламиз, — деди Рустак.

— Эрон шоҳининг аскарлари Сирдарё остидаги қум доналаридан ҳам кўп, уларни жангга чорлаб, енгил маҳол.

Шундай бир хийла топмоқ керакки, душманинг оёғи тойиб, ҳалокат жариға қулаб тушсин.

— Қани, айт, қандай хийла ўйлаб топдинг? — деб сўради Рустак.

— Буни фақат сенга айтаман. Оқсоқоллар ўтовинг-ни тарк этсинлар.

Рустак бу гапни эшитиб афтлари бурушиб кетган оқсоқолларга бир қараб олди-да:

— Нима, сен шу улуг зотларга инонмайсанми? — деб сўради.

— Инонаман, улар эл ғамини ейдиган ҳалол одамлар, ўлсалар ҳам душманга сир бой бермайдурлар. Аммо уларнинг яқин дўстлари, инилари, ўгиллари, хотинлари бор. Мен айтган гапларни беихтиёр уларга айтиб қўйишлари мумкин. Ўёғи маълум, эл овзига элак тутиб бўлмайдур. Оқсоқоллар мени кечирсинлар...

Уруғ бошлиқлари бирин-кетин ўринларидан туриб чиқиб кета бошладилар.

Оқ ўтовдан нарироқда чўққайиб ўтирган оддий кўчманчилар Широқни яхши танир, унинг қўбиз чалиб айтган дostonларини кўп маротаба тинглаган, ўзи ҳам дostonларда мадҳ этилган шерюрак одамлардан бири эканлигини билар эдилар.

Орадан анча вақт ўтгандан кейин Широқ ўтовдан чиқди. Уни кўргач, кўчманчилар даҳшатга тушиб ўринларидан сакраб туриб кетдилар. Кекса чўпон кесилган икки қулоғи ва бурнига қуйдирилган намаат босиб, сизиб оқаётган қонни тўхтатишга ҳаракат қиларди. Қутилмаган бу фожиадан ғазабланган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устма-уст савол ёғдира бошладилар:

— Қулоқ-бурнингни нега кесдилар?

— Сен шўрлик нима гуноҳ қилиб эдинг?

Ранги мурдадек оқариб кетган Широқ тишини тишига қўйиб, ўзини бардам тутишга уринар, уруғдошларининг саволларига жавоб бермасди. Уни бир жойга ўтқазиб, қуйдирилган намаат билан қонини тўхтатдилар. Чолнинг саҳро шамоли ва чўл қуёшидан қорайган юзида ғазаб аломати йўқ эди. У ўзига келгач, ўрнидан турди-да, кунботиш томонга қараб кетди. Ҳанг-манг бўлган кишилар унинг орқасидан қараганларича қотиб қолдилар.

Дехқончилик ва богдорчилик билан шуғулланувчи сўғд халқини итоатга келтирган Эрон шоҳи Яксартнинг сўл қирғоғидаги кўчманчилар устига юриш олдидан дам олмоқда. У етти пахса девор билан ўралган бог ўртаси-

даги баланд шийпонда ўз аъёнлари билан май ичиб, шакаргуфторлик қилиб ўтирарди.

Мулозимлардан бири шийпон ёнига келиб таъзим қилди-да, қулоқ-бурни йўқ галати бир чол шоҳ хузурига киришга изн сўраётганини билдирди. Доро суриштириб, келган одамнинг шак қабиласидан эканлигини билгач:

— Майли, кирсин, — деди.

Икки қуrollи мулозим бошлаб келган Широқ шоҳдан ўн беш қадамча берида тўхтади-да, ер ўпди ва ўрнидан туриб, таъзим қилганича қотиб қолди.

Доро баланд бўйли, қушбурун, чиройли одам эди. Унинг понага ўхшаган соқоли кўкрагига тушган ва майин таралган. Устидаги тўқ қизил заррин тўни йилтирар, қўлидаги узун асо дастасига қадалган қимматбаҳо тошлар қоронғи кечадаги юлдузлардек чарақлар эди. Тош кўгирчоққа ўхшаган икки мулозим уни секин-секин елиб турарди.

Доро камон қошларини чимириб, баланд овоз билан:

— Ҳой одам, ўзинг кимсан, отинг нима ва қайси уругдансан? — деб сўради.

— Отим Широқ, ўзим шак уругиданман, — жавоб қилди чол.

— Келиб менинг истироҳатимни бузмоқдан мақсадинг надир?

— Мақсадим мулозамат камарини белга боғлаб, умримни сиз шаҳаншоҳ хизматида ўтказмоқдир. Жанобларига хайрхоҳ бўлганим туфайли қабиладолларимдан қаттиқ ситам кўрдим. Аларга мен: «Шоҳи Эрон билан урушаман, деб чиранманг, сизларни бир ҳамлада зеру забар қилгай, яхшиси, итоат камарини боғлаб бориб, ул зоти бобаракотнинг этакларидан ўпинг», дедим. Бу гапдан хабар тонган ҳукмдоримиз Рустак газабга минди ва менинг қулоқ-бурнимни кестирди. Мен энди сизнинг ёрдамнингиз билан ундан ўчимни олмоқчиман. Агар ижозати олий бўлса, енгилмас қўшинингизни ёлғиз подачилар биладиган сўқмоқлар билан шак лашкарларининг орқасидан олиб чиқар эдим, кейин уларни қилич дамидан ўтказмоқ қийин эмас...

Широқнинг гапини эшитиб, Доро ўйга толди. Агар жанговар шак қабилалари шу йўсинда яқсон қилинса, Ўкуз билан Яксарт ўртасидаги серунум ерларни босиб олган Эрон лашкарларининг беҳатарлиги таъмин этилган бўлади. Аммо бу кекса чўпонни бир синаб кўрмоқ керак.

Широқ шоҳнинг ишончсизлик кўзи билан қараётганини фаҳмлаб, ўз сўзининг тўғрилигини исбот қилишга киришди:

— Ахир қулоқ-бурнимни яқиндагина кесилгани кўриниб турибди-ку! Бизникилар бекорга ўз уругларига бундай ситам етказмайдурлар.

У ўйлаб қўйган далилларини кестириб, узундан-узоқ гапирди ва ўзининг Эрон шоҳига содиқлигини, шакларга душман эканлигини исбот қилишга тиришди, сўзининг охирида Қуёш тагирисини шафе келтириб олт ичди.

Доро саркардалари билан маслаҳатлашиб, шаклар устига қўшин юборишга, Широқни эса йўл бошловчи қилиб олишга қарор берди.

Эрон аскарлари йўл бошловчининг маслаҳати билан етти кунлик сув, озиқ-овқат ва ем-хашак олиб йўлга чиқдилар ва дарёнинг чап қирғоғидаги қум саҳрозаридан бориб шакларга орқа томондан ҳужум қилмоқчи бўлдилар.

Дастлабки кунлар йўл учча машаққатли бўлмади. Чўл ўтлари энди қовжираб келаётган бўлса ҳам онда-сонда булоқлар атрофида қўм-қўқ ўтлоқлар учраб турарди. Бора-бора чўл саҳрога айланди, одамлар ва отларнинг сувга эҳтиёжи оша борди. Афсонавий отларнинг тақаларига ўхшаб уюлиб қолган қўмтеналардан охиб ёки четлаб ўтиш осон эмас эди. Қора терга тушиб ҳансираган отлар оёқларини қумдан арабг тортиб олиб, бошларини қуйи солганларича битта-битта қадам ташлаб борарди. Саҳронинг бераҳм қуёши ёмон ниятда келаётган бу қуrollи одамларнинг бошидан олов селини қуяр, ичларини куйдириб, ташналиқдан лабларини қовжиратар, қумлар устида жимирлаб турган қайноқ ҳаво ўпкаларини ёндирарди.

Лашкарбошиларнинг тоқатлари тоқ бўлиб, шаклар лашкаргоҳига қанча масофа қолганини Широқдан суриштира бошладилар. У эса манзилга яқинлашиб қолганликларини ва яна икки кун юриш кераклигини айтиб, бошлиқларни юпатарди. Бироқ сермашаққат сафарнинг еттинчи кунини ҳам шаклардан дарак топмадилар. Ҳаммаёқ данг-биёбон, одам юрса оёғи, қуш учса қаноти қуяди. Сув, озиқ-овқат, ем-хашак тамом бўлган, ориқлаб кетган отлар ер искаб сув қидиради, қовжираган лаблари шишиб кетган одамлар бир қултум сув учун бир йиллик умрларидан кечилшга тайёр!

Широқни ўртага олиб: «Бизни қасрга бошлаб келдинг, аблах! — деб қисти-бастига олдилар. Аскарбошилардан бири уни ёқасидан ушлаб силтади ва ҳақорат қила бошлади. Широқ ёқасини унинг қўлидан қутқариб, наमत қалноғини бошидан олди-да, сиражин ва кенг пешонасининг терини артди. Унинг қовжираган лаблари истеҳзоли табассумдан ёришиб, қийиқ нўзларида ўт чақнаб

кетди. Атрофиши қуршаб олган ғазабли чехраларга мағрур қараб туриб, қалпоғини ерга бир урди-да, қаҳқаҳлаб кулиб юборди:

— Мен енгдим, Доро қўшинини бир ўзим енгдим! — деди у қичқириб. — Сизларни алдаб сахронинг қоқ ўртасига олиб келдим, — қўли билан кунчиқиш ва кунботиш томонни кўрсатди. — Буёғи ҳам етти кунлик йўл, буёғи ҳам. Истаган томонингизга бораверинг! Менинг гўрим шу ерда, — деб оёғи остини кўрсатди.

У ўз муродига етгани учун муқаддас оташ ва сув худосига шукур қилиб, аллақандай бир дуони ўқиди. Дарҳақиқат, у ўз элини қулликдан қутқариб қолиш учун жонидан кечган, ёвуз душманни хийла тузоғига илин-тириш учун минг турли азоб-уқубатни бўйнига олган эди. Мана энди у ғиябатга етди, душман аскарини ҳалокат жари ёқасига бошлаб келди. Энди душман нима қилса қилаверсин!

У Рустакнинг ҳузурига кирганида шундай деган эди:

— Агар менинг бола-чақам ва невараларимни унутмасанг, ўз шириш жонимдан кечиб, юрт бошига келган балони даф этардим. Душманни даф қилмоқ учун бир хийла ўйлаб топдим. Умрим охирлаб қолди, ахир бу дунёдан кетмоқ керак. Мен эл-юрт учун ўлимнинг шириш шарбатини ичмоққа қарор қилдим... Гапимга қулоқ сол...

Ҳукмдор унинг гапини охиригача тинглаб, фикрини маъқуллаган эди. Шунда у ёнидан ўткир пичоғини олиб, ўз қулоқ-бурнини кесган ва гўё ўз элига хиёнат қилган бўлиб, душман орасига кирган эди...

Ғазабдан кўзлари олайиб, афт-баппараси бужмайиб хунук бўлиб кетган Эрон саркардалари Широқни ўраб олиб, уни ура бошладилар. Саркарда Ропосбат дабдаласи чиққан Широқни улар қўлидан қутқариб, бир четга олиб чиқди-да, сув ичирди, сўнгра чодирига олиб кириб, уни яхшиликча йўлга солмоқчи бўлди. Энди Эрон саркардаси шаклар устига юриш қилиб, уларни тор-мор этишни хаёлидан чиқариб ташлаган, у фақат қўшинини ҳалокатдан қутқариб қолишни ўйларди.

— Агар сен сахро қудуқлари ва чашмаларини бизга кўрсатсанг, гуноҳингдан кечиб, Сўғдияда истаган қишлоқлардан бирини сенга инъом қилардик.

— Ўз элимнинг душманларига ёрдам учун чўзадиган қўлимни кесиб ташлаганим маъқул, — деди у гапни қисқа қилиб. Ҳалокат ёқасида қолган эронийлар аччиқларига чидай олмай фидокор чўпонни чошиб, қийма-қийма қилиб ташладилар.